

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ У ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ ТА ДЕПУТАТІВ МІСЦЕВИХ РАД

CONSTITUTIONALLY LEGAL PRECONDITIONS OF OVERCOMING THE CONFLICT OF INTERESTS IN PEOPLE'S DEPUTIES OF UKRAINE AND LOCAL COUNCILS' DEPUTIES ACTIVITY

У статті проаналізовано конституційно-правові засади врегулювання конфлікту інтересів у діяльності народних депутатів України та депутатів місцевих рад. Досліджено механізми запобігання та врегулювання конфлікту інтересів за нормативно-правовими актами, які регулюють статус цих осіб і засади організації представницьких органів публічної влади. Визначено чинники, які зумовлюють особливості запобігання виникненню та врегулюванню конфліктів інтересів, що виникають у діяльності депутатів.

Ключові слова: конфлікт інтересів, публічне управління, місцеве самоврядування, народний депутат.

но-правовим актам, регулюючим статус цих лиц і основи організації представницьких органів публічної влади. Определены факторы, обуславливающие особенности предотвращения и урегулирования конфликтов интересов, возникающие в деятельности депутатов.

Ключевые слова: конфликт интересов, публичное управление, местное самоуправление, народный депутат.

This article analyses constitutionally legal preconditions of overcoming the conflict of interest in people's deputies of Ukraine and local councils' deputies activity. The article also provides a research on mechanisms for preventing and moderating the conflict of interest with regulatory enactments which control the status of those individuals and organizational principles of public authorities. Current issue recognizes factors for obviation of uprising conflict and describes possible ways for optimizing conflict management.

Key words: conflict of interests, public administration, local self-government, People's Deputy.

УДК 342.9:35.08

Голяшкіна О.А.
аспірант кафедри
державознавства і права
Національна академія
державного управління
при Президентові України

В статье проанализированы конституционно-правовые основы урегулирования конфликта интересов в деятельности народных депутатов Украины и депутатов местных советов. Исследованы механизмы предупреждения и урегулирования конфликта интересов согласно норматив-

Постановка проблеми у загальному вигляді. Відповідно до статті 35 Закону України «Про запобігання корупції» народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим (далі – АРК), депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови відокремлені в особливу категорію осіб, правила врегулювання конфлікту інтересів у діяльності яких визначаються «законами, що регулюють статус відповідних осіб і засади організації відповідних органів», що зумовлює потребу в з'ясуванні чинників, які зумовлюють особливості запобігання та врегулювання конфліктів інтересів, що виникають у їхній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині питання конфлікту інтересів у публічному управлінні обговорюється досить активно, є предметом численних наукових досліджень і публікацій представників різних галузей науки. А.Я. Анцупов, В.П. Васильєв, Н.Г. Деханова, І.П. Лопушинський, Т.В. Мотренко, О.Ю. Оболенський, М.І. Рудакевич, Ю.О. Холоденко, А.І. Шипілов визначають потреби подальшого інституційного розвитку державної служби, закріплення принципів громадянського служіння державі й суспільству, етичних норм виконання посадових обов'язків тощо. Водночас залишається відкритим питання виявлення конституційно-правових чинників, які зумовлюють

особливості запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності народних депутатів України, депутатів Верховної Ради АРК, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів.

Мета статті – з'ясування конституційно-правових чинників, які зумовлюють особливості запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, що виникають у діяльності народних депутатів України, депутатів Верховної Ради АРК, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить аналіз відповідних положень Конституції України, такі особливості зумовлені тим, що депутати є виборними посадовими особами представницьких органів публічної влади, до яких належить Верховна Рада України як загальнонаціональний, представницький орган державної влади, основне суспільно-політичне призначення якої полягає насамперед у здійсненні законодавчої функції, а також Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, районні, міські, районні в містах, селищні, сільські ради, які є представницькими органами місцевого самоврядування і які здійснюють у межах повноважень, визначених Конституцією й законами України, відповідні функції публічного управління прак-

тично в усіх сферах суспільного життя. При цьому, як слушно наголошується в літературі, між ними є відповідні системні взаємозв'язки, завдяки яким вони утворюють у механізмі публічного управління відносно відокремлену підсистему представницьких органів, системотворчим чинником якої є єдність їх соціально-політичних функцій [1, с. 319].

Спільним між Верховною Радою України та Верховною Радою АРК і відповідними місцевими радами, на думку В.І. Борденюка, є те, що вони є представницькими, колегіальними органами єдиної публічної влади, джерелом якої є весь народ, а не його частини [1, с. 326; 2, с. 61]. Представницький характер цих органів публічної влади відображається в тому, що вони складаються виключно з виборних посадових осіб (громадян України) на основі єдиних демократичних принципів виборчого права (статті 71, 76, 141 Конституції України). Саме тому зазначені представницькі органи публічної влади досить часто називають органами народного представництва чи органами народовладдя, а місцеве самоврядування – однією з форм народовладдя.

Крім того, єдина природа відповідних представницьких органів відображається також у тому, для них характерна певна функціональна єдність. Ця єдність відображається, головним чином, у тому, що зазначеним органам притаманні єдині соціально-політичні функції, що відображають ту специфічну роль, яку вони відіграють у механізмі публічного управління, що здійснюється в процесі реалізації влади, єдиним джерелом якої є народ [1, с. 327; 2, с. 62].

У теорії державного управління та науці конституційного права до функцій Верховної Ради України традиційно відносять представницьку, законодавчу, установчу (організаційну), контрольну, бюджетну й інші функції [10, с. 315; 14, с. 161]. Відповідні функції (крім законодавчої) притаманні й представницьким органам місцевого самоврядування – Верховній Раді АРК і відповідним місцевим радам. Природа цих функцій визначається природою функцій держави, які відображають основні аспекти її соціально-політичного призначення та сутність. Із погляду теорії соціального управління вони є продовженням відповідних функцій публічного (державного) управління (регулювання, контролю, організації тощо), які дають відповідь на запитання, у який спосіб держава забезпечує практичне здійснення своїх завдань і функцій.

До спільних рис Верховної Ради України, Верховної Ради АРК та відповідних місцевих рад як представницьких органів публіч-

ної влади належить також і те, що їхня діяльність здійснюється практично в одних і тих самих організаційно-правових формах, до яких, зокрема, належать пленарні засідання (сесії), засідання комітетів парламенту та постійних комісій відповідних рад [1, с. 327; 2, с. 62]. При цьому їхня діяльність як представницьких органів публічної влади будується на основі єдиних принципів, до яких належать принципи гласності, колективного й вільного обговорення питань, віднесених до їх відання, тощо.

У сукупності зазначені вище чинники зумовлюють єдину представницьку природу мандатів народних депутатів України та мандатів депутатів місцевих рад, які здійснюють надані їм Конституцією та законами України функції та повноваження практично в одних і тих самих організаційно-правових формах. Відмінність між ними полягає лише в тому, що народні депутати України є представниками всього Українського народу, а депутати Верховної Ради АРК та місцевих рад – представниками відповідних територіальних колективів (громад), які є складовою частиною народу. При цьому, якщо за змістом частини 1 статті 78 Конституції народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі, то депутати Верховної Ради АРК і місцевих рад – на основі поєднання депутатської діяльності з виконанням виробничих або службових обов'язків.

З іншого боку, на відміну від народних депутатів України, які відповідно до частини 2 статті 81 Конституції України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнуті до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані, депутати місцевих рад можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані без згоди відповідної місцевої ради. Хоча цим особливості їх правового статусу не вичерпуються.

Саме тому відповідно до підпункту «б» пункту 1 частини 1 статті 3 Закону України «Про запобігання корупції» [3] народні депутати України, депутати Верховної Ради АРК, депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови, зважаючи на представницьку природу їх мандатів, виокремлені в єдиному контексті з Президентом України, членами Кабінету Міністрів України, керівниками центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, суддями, суддями Конституційного Суду України в окрему категорію осіб, а особливості врегулювання конфліктів інтересів, що виникають у їхній діяльності, визначаються в статті 35 Закону України «Про запобігання корупції».

Зокрема, у частині 1 указаної статті Закону передбачено, що правила врегулювання конфлікту інтересів у діяльності народних депутатів України, депутатів місцевих рад визначаються «законами, які регулюють статус відповідних осіб і засади організації відповідних органів», що потребує уточнення, оскільки особливості запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, що може виникнути в діяльності осіб, зазначених у частині 1 наведеної статті, визначаються не тільки в законах, які «регулюють статус відповідних осіб і засади організації відповідних органів», а й у Конституції України, яка хоч і не використовує поняття «конфлікт інтересів», проте містить відповідні обмеження, спрямовані на запобігання його виникненню в діяльності цих осіб.

Таким чином, за змістом відповідних положень Закону «Про запобігання корупції», на народних депутатів України та депутатів відповідних місцевих рад, сільських, селищних, міських голів поширюються як загальні вимоги щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у їхній діяльності, що встановлені в цьому Законі, так і особливі вимоги, що встановлені в Конституції України та відповідних законах, які визначають правові засади організації та діяльності відповідних представницьких органів публічної влади й особливості правового статусу виборних осіб.

Зокрема, конституційні передумови запобігання конфлікту інтересів у діяльності народних депутатів України передбачені у статті 78, згідно з якою «народні депутати України не можуть мати іншого представницького мандата, бути на державній службі, обіймати інші оплачувані посади, займатися іншою оплачуваною чи підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності), входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства чи організації, що має на меті одержання прибутку» (частина 2). При цьому зазначений перелік не є вичерпним, оскільки відповідно до частини 3 цієї статті вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності можуть бути встановлені також законом.

Положення відповідного змісту містить і частина 1 статті 3 Закону «Про статус народного депутата України» [9], в якій конкретизуються вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності. Згідно із цією статтею народний депутат не має права на таке: 1) бути членом Кабінету Міністрів України, керівником центрального органу виконавчої влади; 2) мати інший представницький мандат чи одночасно бути на державній службі; 3) обіймати посаду міського,

сільського, селищного голови; 4) займатися будь-якою, крім депутатської, оплачуваною роботою, за винятком викладацької, наукової та творчої діяльності, а також медичної практики у вільний від виконання обов'язків народного депутата час; 5) залучатися як експерт органами в кримінальному провадженні, а також займатися адвокатською діяльністю; 6) входити до складу керівництва, правління чи ради підприємства, установи, організації, що має на меті одержання прибутку.

Відповідно до вимог частини 3 статті 78 Основного Закону в разі виникнення обставин, що порушують вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, народний депутат України у двадцятиденний строк із дня виникнення таких обставин повинен припинити таку діяльність або подати особисту заяву про складення повноважень народного депутата України, хоча зазначена норма часто-густо не виконувалася. У зв'язку із цим стаття 3 Закону «Про статус народного депутата України» згідно із Законом № 2784-IV від 08.07.2005 р. була доповнена новою частиною 3, згідно з якою народний депутат, призначений (обраний) на посаду, що є несумісною з депутатським мандатом, повноваження якого не припинено в установленому законом порядку, допускається до виконання обов'язків за такою посадою не раніше дня подання ним до Верховної Ради України заяви про складення повноважень народного депутата України.

Конституційні передумови встановлення на законодавчому рівні обмежень, спрямованих на запобігання виникненню конфлікту інтересів у діяльності народних депутатів і депутатів місцевих рад, містить також частина 2 статті 42 Конституції України, згідно з якою підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади й органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Зобов'язання народних депутатів України «дбати про благо Вітчизни й добробут Українського народу» та «виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників» закріплені в тексті присяги, яку вони відповідно до статті 79 Конституції складають перед вступом на посаду на засіданні Верховної Ради України.

Що ж стосується особливостей запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності депутатів Верховної Ради АРК і місцевих рад, то ці особливості визначаються виключно на законодавчому рівні. Зокрема, правові передумови запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяль-

ності депутатів Верховної Ради АРК передбачені в частині 3 статті 23 Конституції АРК, яка була прийнята Верховною Радою АРК і затверджена Законом України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим» від 23.12.1998 р. № 350-XIV [4], а також у статті 7 Закону України «Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим» від 22.12.2006 р. № 533-V [7], хоча в згаданих законодавчих актах поняття «конфлікт інтересів» не використовується. Згідно з нормами цих законодавчих актів депутати Верховної Ради АРК не мають права мати інший представницький мандат; використовувати свій депутатський мандат у цілях, не пов'язаних із депутатською діяльністю, а депутати, які працюють на постійній основі, не можуть суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, крім викладацької, наукової й творчої в позаробочий час, входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку.

При цьому відповідно до статті 8 указанного вище Закону депутат, здійснюючи депутатські повноваження як представник інтересів населення автономії, повинен дотримуватися таких правил депутатської етики: 1) керуватися загальнодержавними інтересами; 2) не використовувати депутатський мандат в особистих інтересах чи в корисливих цілях; 3) керуватися у своїй діяльності та поведінці загальноновизнаними принципами порядності, честі та гідності; 4) не розголошувати відомостей, що становлять державну чи іншу таємницю, яка охороняється законом, інших відомостей із питань, що розглядалися на закритих засіданнях Верховної Ради Автономної Республіки Крим і її органів і не підлягають за їх рішенням розголошенню, і відомостей, які стосуються таємниці особистого життя депутата чи громадянина, що охороняються законом чи стали йому відомі у зв'язку з його участю в депутатських перевірках; 5) не допускати образливих висловлювань, не використовувати в публічних виступах недостовірні чи неперевірені відомості стосовно органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій, їх керівників та інших посадових чи службових осіб, депутатських фракцій, окремих депутатів; 6) не приймати будь-яких гонорарів, подарунків, не отримувати винагород безпосередньо чи опосередковано за дії, пов'язані зі здійсненням ним депутатських повноважень. При цьому Регламентом Верховної Ради Автономної Республіки Крим можуть бути встановлені також інші правила депутатської

етики та заходи впливу на тих депутатів, які порушують ці правила.

Положення, які спрямовані на запобігання конфлікту інтересів у діяльності депутатів місцевих рад, містить Закон «Про статус депутатів місцевих рад» від 11.07.2002 р. № 93-IV [8] і Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [5]. Зокрема, відповідно до частини 2 статті 2 Закону № 93-IV депутат місцевої ради як представник інтересів територіальної громади, виборців свого виборчого округу зобов'язаний виражати й захищати не приватні інтереси, а інтереси відповідної територіальної громади та її частини – виборців свого виборчого округу, виконувати їхні доручення в межах своїх повноважень, наданих законом, брати активну участь у здійсненні місцевого самоврядування.

До положень, спрямованих на запобігання виникнення конфлікту інтересів у діяльності депутатів місцевих рад усіх рівнів, слід віднести положення статей 6 і 7 указанного вище Закону, згідно з якими депутат місцевої ради не може використовувати свій депутатський мандат у цілях, не пов'язаних із депутатською діяльністю (частина 2 статті 7), не може мати іншого представницького мандата (частина 3 статті 7). Депутат місцевої ради, який працює у відповідній раді на постійній основі, не може також суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, зокрема й на громадських засадах (за винятком викладацької, наукової та творчої в позаробочий час), займатися підприємницькою діяльністю, одержувати від цього прибуток, якщо інше не передбачено законом (частина 2 статті 6).

Відповідні правила депутатської етики, що спрямовані на попередження конфлікту інтересів у діяльності депутатів місцевих рад, містяться у статті 8 Закону 93-IV, згідно з яким депутат місцевої ради під час здійснення ним депутатських повноважень повинен: 1) керуватися загальнодержавними інтересами й інтересами територіальної громади чи виборців свого виборчого округу, від яких його обрано; не використовувати депутатський мандат в особистих інтересах чи в корисливих цілях; 2) керуватися у своїй діяльності та поведінці загальноновизнаними принципами порядності, честі й гідності; 3) не розголошувати відомостей, що становлять державну чи іншу таємницю, яка охороняється законом, інших відомостей із питань, що розглядалися на закритих засіданнях ради чи її органів і не підлягають за їх рішенням розголошенню, і відомостей, які стосуються таємниці особистого життя депутата місцевої ради чи виборця, що охороняється законом, чи стали йому відомі у зв'язку

з його участю в депутатських перевірках; 4) не приймати будь-яких гонорарів, подарунків, не отримувати винагород безпосередньо чи опосередковано за дії, пов'язані зі здійсненням ним депутатських повноважень.

Крім того, у частині 2 цієї статті передбачено, що регламентом ради чи статутом відповідної територіальної громади можуть бути встановлені також інші правила депутатської етики та заходи впливу щодо тих депутатів місцевих рад, які порушують ці правила.

З огляду на те, що відповідно до частини 5 статті 12 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» на сільських, селищних, міських голів поширюються повноваження та гарантії депутатів рад, передбачені законом про статус депутатів рад, слід зазначити, що встановлені вище обмеження щодо депутатів відповідних місцевих рад повною мірою стосуються й сільського, селищного, міського голови як головної посадової особи відповідної територіальної громади, яка відповідно до частини 2 статті 142 Конституції України «очолює виконавчий орган ради та головує на її засіданнях». На представницьку природу мандата сільського, селищного та міського голови неодноразово вказував у своїх рішеннях від 6.07.1999 р. № 7-рп/99 та від 20.05.2004 р. № 12-рп/2004 Конституційний Суд України, у результаті чого сформулював позицію, згідно з якою сільський, селищний, міський голова не може одночасно бути депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи іншої місцевої ради [12; 13]. Саме тому відповідно до вимог частини 4 статті 12 Закону № 280/97-ВР сільський, селищний, міський голова не може бути депутатом будь-якої ради, суміщати свою службу діяльність з іншою посадою, зокрема й на громадських засадах, займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової й творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики зі спорту) або підприємницькою діяльністю.

Крім того, відповідні законодавчі акти містять чимало інших правових засобів, які спонукають народних депутатів України та депутатів місцевих рад керуватися у своїй діяльності інтересами Українського народу, інтересами населення Автономної Республіки Крим і територіальних громад, а не приватними інтересами, зумовленими особистими, сімейними, дружніми чи іншими стосунками з фізичними чи юридичними особами.

За змістом відповідних положень законів України, які регулюють статус народних депутатів України та депутатів відповідних місцевих рад, до способів запобігання та врегулювання

конфлікту інтересів слід також віднести їхній обов'язок подавати декларацію про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру за формою й у порядку, що встановлені Законом «Про запобігання корупції»; дострокове припинення їхніх повноважень. Зокрема, відповідно до пункту 6 частини 1 статті 4 Закону «Про статус народного депутата України» повноваження народного депутата припиняються достроково в разі «порушення вимог частини першої статті 3 цього Закону», у якій, як зазначалося вище, конкретизуються конституційні вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності. При цьому відповідно до частини 2 статті 5 цього Закону в разі невиконання вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності повноваження народного депутата припиняються достроково на підставі закону за рішенням суду.

Дещо по-іншому врегульоване питання дострокового припинення повноважень депутата місцевої ради. Так, відповідно до частини 1 статті 5 Закону «Про статус депутатів місцевих рад» повноваження депутата місцевої ради припиняються без прийняття рішення відповідної ради в разі його відкликання виборцями в установленому цим Законом порядку (пункт 1); обрання чи призначення його на посаду, зайняття якої згідно з Конституцією України й законом несумісне з виконанням депутатських повноважень (пункт 4); обрання його депутатом іншої місцевої ради (пункт 5); набрання законної сили рішенням суду, яким його притягнуто до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією, і застосовано покарання чи накладено стягнення у вигляді позбавлення права займати посади чи займатися діяльністю, що пов'язана з виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування (пункт 7).

До правових інструментів, які реально можуть бути застосовані з метою профілактики та врегулювання потенційного чи реального конфлікту інтересів, слід також віднести дострокове припинення повноважень сільського, селищного, міського голови. Зокрема, відповідно до чинної частини 1 статті 79 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» повноваження сільського, селищного, міського голови вважаються достроково припиненими в разі набрання законної сили рішенням суду про притягнення його до відповідальності за правопорушення, пов'язане з корупцією, яким накладено стягнення у вигляді позбавлення права займати посади чи займатися діяльністю, що пов'язана з виконанням функцій

цій держави чи місцевого самоврядування (пункт 3-1); відкликання з посади за народною ініціативою (пункт 4).

Крім того, відповідно до частини 3 цієї статті повноваження сільського, селищного, міського голови можуть бути також достроково припинені за рішенням місцевого референдуму чи за рішенням відповідної ради, прийнятим шляхом таємного голосування не менш як двома третинами голосів депутатів від загального складу ради в разі, «якщо він порушує Конституцію чи закони України, права й свободи громадян, не забезпечує здійснення наданих йому повноважень» (частина 2), що об'єктивно містить порушення, пов'язані з конфліктом інтересів у його діяльності.

Висновки. Таким чином, підбиваючи певні підсумки, слід зазначити, що на момент прийняття Закону «Про запобігання корупції» Конституція та закони України, які регулюють статус народних депутатів України, депутатів Верховної Ради АРК й місцевих рад і встановлюють засади організації відповідних представницьких органів публічної влади, уже містили відповідні положення, спрямовані на запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності цих виборних осіб, які отримали свій розвиток у відповідних положеннях Закону «Про запобігання корупції», за змістом якого на відповідних виборних осіб мають поширюватися як загальні вимоги щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у їхній діяльності, що встановлені в цьому Законі, так і особливі вимоги, що встановлені у ст. 35 цього Закону, а також в інших законах, які регулюють статус відповідних виборних осіб і засади організації відповідних представницьких органів публічної влади. Ці особливості зумовлені особливостями конституційно-правового статусу народних депутатів України та депутатів відповідних місцевих рад як представників інтересів Українського народу та територіальних громад у відповідних представницьких органах публічної влади.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борденюк В.І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії: монографія. К.: Парламентське вид-во, 2007. 576 с.
2. Борденюк В.І. Верховна Рада України і представницькі органи місцевого самоврядування в механізмі держави. Вісник Конституційного Суду України. 2005. № 1. С. 50–69.

3. Закон України «Про запобігання корупції». Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 2056.
4. Закон України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим» від 23.12.1998 р. № 350-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 5–6. Ст. 43.
5. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170
6. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7.06.2001 р. № 2493-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 33. Ст. 175.
7. Закон України «Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим» від 22.12.2006 р. № 533-V. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 14. Ст. 168.
8. Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11.07.2002 р. № 93-IV. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 40. Ст. 290.
9. Закон України «Про статус народного депутата України» від 22.03.2001 р. № 2328-III. Відомості Верховної Рад України. 2001. № 42. Ст. 212.
10. Конституційне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. Т. 2. / За заг. ред. В.Ф. Погорілка. К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2006. 800 с.
11. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. (зі змінами, внесеними Законом № 2222 від 8.12.2004 р.). Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141, 2005. № 2. Ст. 44.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 5, частини сьомої статті 6 Закону України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» (справа щодо сумісності мандата депутата України Верховної Ради АРК з іншими видами діяльності) від 21.12.2001 р. № 19-рп/2001 // Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2001–2002. Книга 3 / Відповід. редакц. П.Б. Євграфов. К.: Юрінком Інтер, 2001. С. 101–113.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини четвертої статті 12 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо сумісності посади сільського, селищного, міського голови з мандатом депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим (справа щодо сумісності посади сільського, селищного, міського голови з мандатом депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим) від 20.05.2004 р. № 12-рп / 2004 р. Вісник Конституційного Суду України. 2004. № 3. С. 11–14.
14. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: підручник. К.: АртЕк, Вища шк., 2001. 264 с.